

Հերթով գալիս, անց ենք կենում
էս անցաւոր աշխարհից:

Անց ենք կենում... միայն անմահ
Գործն է խօսւում լաւ ու վատ.
Ա՛խ, երանի՜ ո՛վ մարդ կը գայ
Ու մարդ կերթայ անարատ:

Յովհ. Թումանեան

Ք Ե Օ Խ Վ Ա

(Պատկերներ գիտից)

I

Սարսափելի էր տեսնել տանուտէր Թորոսի բար-
կութիւնն այդ երեկոյ:

Չուխի ծայրերը գօտկի մէջ, կարտուզը պինդ կո-
խած գլխին, աչքերն արիւնով լի, ձեռքին մի խոշոր
մտրակ շառաչեցնելով, գզիւրն էլ—այն խեղճ ու կրակ
Սահակին—ետեւ ձգած, հայհոյելով ու գոռգոռալով էր
որ յայտնուեց գիւղի հրապարակի վրայ:

Նւ ձայնը, ձայնը!... Նման պատուած մեծ թմբուկի
ձայնի, խռպոտ, խմած օղիից դէմքն էլ կապտած, քուն-
քերը ուռած՝ գոռում էր, կանչում. իսկ բառերը մի-
մեանց գլխի վրայից, իրար կոխոտելով ու անկապ՝
դուրս էին նետւում բերնից:

Օ՛հ, ինչպիսի բառեր...

Գիւղում պիտի լինել կիրակի օրերը, այն էլ այդ
լեռնային գիւղերում, լսելու համար թէ որպիսի հայ-

հոյանքներ ու լպիրշ բառեր կարող են գոյութիւն ունենալ հայերէն լեզուի մէջ:

Հայր, մայր, գերեզման, պապեր, հաւատք... ոչինչ, ոչինչ չէ խնայուում: Ու բանաստեղծական պատկերացումներ, ինքնատիպ կազմութեամբ հայհոյանքներ, որ մարդ ապշած է մնում գիւղական մտքի այդքան բեղուն ստեղծագործութեան, այդքան հնարագէտ աղտեղի նըրբասացութեան առաջ:

Անշուշտ, թորոսը հարբած էր և լաւ հարբած: Հերթը իրանն էր երեւի այդ օր և ո՞վ գիտէ, որտեղ էր «լակել»: Սակայն ի զուր խօսէր որ կատաղել էր, մտրակն էր շառաչեցնում և կամ պատռած ձայնովը գիւղը ոտքի հանում, այն թշուառ գգիւրին էլ ետեւիցը քարշ էր տալիս—բերում:

Հրապարակի վրայ էին գիւղացիները. եթէ ոչ բոլորը, գրեթէ մեծ մասը: Երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ,—կիրակի էր և անելու ոչինչ չկար—հաւաքուել էին խօսելու, զուարճանալու, էհ, եթէ հասարակութեան գործ էլ պատահէր՝ գոռգոռալու, վիճելու:

Կիրակոսեանց Գալօի «մագաղինի» առաջ և մօտը դրուած նստարանի վրայ այդ երեկոյ բաւական մարդիկ կային: Նախ՝ «խոլերան»: Ցամքած, երկտակ եղած դժգոյն մի ծերունի, որ չնայելով տաքին, մուշտակը վրան էր, ահագին փափախը մինչև ականջների արմատը խրած, տակից կապած սև թաշկինակի ծայրերն էլ, նապաստակի ականջների նման դուրս հանած:

Կային նաև—կարմրամազ Սմբատը՝ ձեռքերը միշտ գրպանում, Գալօն, որ ամեն խօսելիս՝ գոռում էր ինչպէս կաշաղակ, որդին՝ Արշակը, ըստ սովորութեան լուռ, արհամարհոտ, կանգնած խանութի շէմքին: Այդտեղ էր և մշտապէս ալիւրոտ Զաքէն, մրսողի գէմքով երեսփոխ Մուշեղը, երկարավիղ հիւսն Գէվօն, ծոծրակն ածիլած պայտար խէչօն, մինչև իսկ զուռնաչի և որմնաղիւր վարպետ Համբօն:

Գրիշաեանց Մկրտչի խանութի առաջ, ճշմարիտ է,

ոչ ոք չէր երևում, բայց թէ ներսում և թէ ետևի սե-
նեակում խմբեր կային օդու շիշերի առաջ:

Սարօենց խանութի մօտ բաղմունքիւնն աւելի էր:
Բացի այն, որ ամբողջ ծածկոցի տակ նստոտել կամ
խումբ առ խումբ կիտուած կային գիւղացիներ, այլ և
նստարանի վրայ «տաւա» էին խաղում վարժապետն ու
ծերունի մանրավաճառ հրէայ Սիմոնը՝ անբաժանելի
սպիտակ չուխան (կարծեմ, պիտի որ կտաւից լինէր)
հազին և այլանդակ, երկարաւուն մեծ ակնոցը աչքին:

Խաղացողները մօտ էր երիտասարդութիւնը: «Տա-
ման» զբաղմունք էր. հրէան լաւ խաղացող էր, երէ-
կուանից ի վեր դիւղումն էր և ողջ օրը գիւղի տղայք
միմեանց էին յաջորդում խաղի նստարանի վրայ:

Ու դիտող, միմեանց սեղմած այժմ, սրտատրոփ
տեսնում էին, որ վարժապետն էլ յաղթւում էր վարպետ
հրէայից:

Այստեղ էր նաև — չմոռանանք — գլուխը միշտ
կախ ձգած կարմրաքիթ «պարոնը», վերարկուն, քաղա-
քացու նման ուսերին, կարմիր ատլասէ արխալուղով,
ոսկեջրած արծաթապատ գօտի, մինչև իսկ, այո, ոս-
կեայ մեծ մատանի, այն էլ փիրուզով... Քաղաքացի էր
գրեթէ մարդը. ի՞նչ անենք որ այդտեղից էր աղջիկ
առել, Սարօենց փեսան էր, նրանց խանութի կիսարա-
րը և կամ առանց կարմիր քթի երբէք տեսնել չէր կա-
րելի նրան:

Իսկ ի՞նչ է անում Զաւարը — հաստիկ ու կաղիկ
այդ ճշացողը՝ մէջքի վրայ մեծ կարկտանով:

Թշուառ կաղիկ: Սկի քէֆը տեղը չէր այդ օր: Եղ-
բայրը առաւօտեանից ի վեր կորսուել էր՝ խանութը իր
վրայ թողնելով. ողջ օրն էլ «բռի, անտաշ» գիւղացի-
ների հետ ճղճղացել — աղմկել էր՝ մի քանի արշին չիթ
ծախելու համար. և ի դժբախտութիւն ամենի, հարբե-
լու, խմելու ոչ մի առիթ չէր ներկայացել:

Մարդը գինի էր խմում, իսկ այդ շաբաթ, թարսի
նման, ոչ մի կաթիլ գինի չկար ոչ իրենց տանը, ոչ էլ

խանութներում: Զոռ պէտք էր տալ «գիժ» օղի-
ին:

Ու նստել էր նա «տամա» խաղացողների կողքին,
մէջքը դէմ տուել պանին, կարճ փայտը ոտների մէջ,
երազուն, հագիւ խառնուում էր խօսակցութիւնների:
Ուշքն էլ—կատաղեցնողը հէնց դա էր—դէպի գետեզրն
էր, ուրտեղից նրա ականջին էին հասնում զուռնի և եր-
գերի զուարթ ձայներ...

Իսկ եղանակը, որքան լաւ էր այդ օրերը. գետինը
չոր, երկինքը պարզ, այգիները պճնուած կանաչով, ծա-
ղիկներով, դաշտերը ժպիւն... ամէն ինչ քէֆի յարմար.
մարդու երգելը, պարելն ու վազվզելն էր դալիս:

Բանն այն էր, որ ահա մի շաբաթ էր, օգտուելով
լաւ եղանակներից, յայտնուել էին ցածի գիւղերից 5—6
երիտառարդներ—այն անիծեալ Կիրակոսենց ազգական-
ները—ու ամէն երեկոյ, նոյնիսկ ցերեկը, զուռնաչի
Համօյի աշակերտ Ղազարին հետն առած, մարդ չէ ի-
մանում՝ որտեղից բոլ գինի գտած, նախ մի լաւ կոն-
ծում էին գետեզրի կանաչների մէջ, յետոյ զուռնան
առաջներն արած, Թափորով, երգերով, անցնում էին
փողոցներից, մինչև կէս գիշեր Թնդացնելով գիւղը:

Եւ ահա այդ իսկ «շան որդիները» առանց Զաւա-
դի, առանց նրա մասնակցութեան, այդ օր շատ աւելի
աղմկարար էին դարձել այնտեղ—Սուքիասենց այգիներ-
ի տակը, գետեզրին նստած: Կոյր Մարտիրոսենց Ս-
րամի զիւ ու քաղցր ձայնն էլ խօ... կատաղութիւնից
տրաքեցնում էր կաղիկին:

—Էդ իրտեղ են քէֆ անում դրանք, հարցրել էր
նա գիւղացիներին:

—Գետի զրազումը, Սուքիասենց բաղի տակը...

Հը՛մ, տօ. բաս համբերելու բան էր: Ինքը այնտեղ
նստած, իսկ ուրիշները Սուքիասենց սիրուն հարսի ա-
ռաջ բայաթիւններ կկկացնեն և Զաւաղը իր ձայնը լսե-
ցնելու առիթ չգտնի «հրեղէն» Մարանին:

Զկարծէք թէ Զաւաղը կին չունէր: Ի՞նչու ոչ:

Մինչև իսկ երեք որդի, կինն էլ դաշտի գիւղերի մի լաւ օջախից: Բայց դէհ, Սուքիասենց հարսին ո՞վ տեսնէր՝ որ ջանը կրակ չընկնէր. այն էլ Զաւադի պէս քաղաքին սովոր, սիրուն «մաթուշկաների» հետ նստած-կազնած, ճաշակը «զարգացած» մարդը...

Սուքիասենց հարսն էլ—մեղայ Սատծու—մի քանի անգամ արտը գնալիս ժպտել էր Զաւադին, խօսքերին պատասխանել. մինչև իսկ—դօշաղ Զաւադ—աչքով անելուն ժպտալովը քաջալերել:

Սակայն այդ օր բանը թասրուել էր: «Շան տղերքը» առանց իրեն քէֆը չաղացրել էին հէնց ճիշտ սիրուն Մարանի տան պարտէզի տակը, և, Զաւադի փոխարէն, Արամն էր ձէնը գլուխը քցել:

Սատանէն ասում էր մէկ վեր կաց, գնա նրանց մօտ, բոլորովին դէն տուր, գուռնէն քոքիւր, ձէնդ զլիւր ու ողջ գիւղի հարսներին էլ տներիցը դուրս թափի...

Հէնց այդ մտածութեան մէջ՝ դողն ընկել էր ջանը. մի ըոպէ ևս և գուցէ ոտքի ելնէր, որ յանկարծ եղբայրը—տանուտէրի օգնական Թորոսը, կատաղած ու գոռգոռալով՝ հրապարակ էր նետուել գլխի ի հետ:

Արդեօք ի՞նչ էր եղել, ի՞նչ կար: Հարբելո՞ւց էր, թէ՞ մէկը քեօխվի քէֆին կպել էր:

Ամենքը թողին իրանց զբաղմունքը: Խմբակները լուծուեցին, Խոլերան ուղղուեց և ոտքի ելաւ, Գալօն առաջ գնաց, հրէան այլանդակ ակնոցների վերևովը դարձաւ նայեց, վարժապետը, կարմիր քարերը բռան մէջ՝ առաջ քայլեց, իսկ Զաւադը երկու ոստիւնով դէպի եղբայրը վազեց:

—Էդ ի՞նչ ա ըլել, քեօխվա, ճչաց Գալօն—ի՞նչի ես գազազել:

—Տօ ես նրանց հօր... տօ ես նրանց պապերի օխտը ջինսը... բա ըտէնց բան էք տեսել, խալխը...

—Ի՞նչ կայ, մօտեցաւ Գալօն չարամիտ ժպտով—ո՞վ ա նեղացրել քեօխվին, ա՛ Սահակ...

Հետզհետէ շրջապատեցին քեօխվին, որ քայլեց դէ-

պի Գալօի պատշգամբը և այնտեղ, նստեց նստարանի վրայ:

— Ադա՛ս բաս... շարունակեց նա մտրակը գետնին խփելով — բաս ես քեօխվա չեմ... տօ բաս լուրք չէք ընտրել ինձ, բաս քեօխվութեան ցէպը (շղթան) հրէս ջըհլմըս չի... Այ ես նրանց...

— Հլա մէկ ասա՛, Թորոս, յորդորեց Գալօն — ըտէնց ինչի ես բարկացել... ինչ ա ըլել... Տօ ջհաննամը թէ մի բան էլ պակասութիւն ես տեսել, ինչի ես իզուր քեզ կտրատում...

Գիւղացիք խմբուեցին խանութի առաջ և շրջանը սեղմուեց: Զաւաղը դարձեալ ճարպիկ գտնուելով, յաշողուեց նստարանի ծայրը բռնել՝ թողնելով ոտքի վրայ թէ՛ Խոլերային և թէ՛ միւս ծերունիներին, իսկ վարժապետը, կարմիր քարերը դեռ բռան մէջ՝ կանգնած մնաց Գալօի կողքին, շարունակ հայհոյող քեօխվի առաջ:

— Դէ ասա տեսմնք, Թորոս, ճչաց Գալօն — էդ ի՞նչ ա ըլել, որ կրակ ես դարձել...

Ծաղր, հեգնութիւն, ամէն ինչ կար նրա ձայնի մէջ, աչքերն էլ թարթում էր ու ակնարկներ անում սրան-նրան, բայց քեօխվէն և ոչ իսկ ուշադրութիւն դարձրեց:

— Տօ ի՞նչ ասեմ, ճչաց նա — ասելու բան ա, որ ասեմ... ըսէնց բան սկի իմ օրումը չէի տեսել ու լսել... Տօ բաս էլ ինչացո՛ւ քեօխվա եմ, որ իմ գզիւրին քացով խփեն, փափախին բամփաչեն, հլա մի ստաքան էլ կարմիր գինով դունչն ու մոուլթը լուանան... Հը՞, ա խալիւր, տեսնուած բան ա սա...

— Հա, հա, արեց գզիւրը խեղճ-խեղճ — շատ ասի թէ մի անէք, լաւ չի... գինին էլա, ասի, տուէք ես խմեմ, ամա չելաւ... Այ, ըսէնց սաղ փափախս լուացին, շորերս գինոտեցին...

— Փիէ՛... կանչեց Զաւաղը — բա գինին էլ կը թափե՞ն... շան տղերքը ջրի տեղ են դրել...

— Ադա էդ ինչե՛ր էք ասում էէ՛... գողաց քեօխ-

վէն—ինչ գինի, ի՞նչ փստան... խօսքը գինի՞ն ա, թէ՞ իմ հրամանը ոտնատակ տալը, գզերիս թակելը...

Ապա յանկարծ դարձաւ դէպի գզերը և ձայնեց.

—Տօ շա՛ն տղայ, դու գզիր չե՞ս, հասարակութիւնը քեզ իշխանութիւն չի՞ տուել... Ռւր ես բաս էդ երկար չոմբաղը ձեռքիդ ման ածում, չէ՛ր կարալ նրանց կողքերը մի լաւ ջարդի...:

—Դէ էլաւ ոչ, քեօխվա, ի՞նչ անեմ... Շատ էին, համ էլ հարբած...

—Տօ հրէս ես խմած չեմ... կ'ուզես, էս դամչին ընենց մէկ վրայ բերեմ փափախիդ...

Վարժապետը, որ լուռ լսում էր, համբերութիւնից դուրս գալով, բռնն քարերը դէն շարտեց ու շղայնութեամբ ասաց.

—Ի՞նչ ես ծմծմում, Թորոս. քեզ բան են հարցընում, ասա, ինչի՞ ես ձէնդ գլուխդ քցել:

Քեօխվէն զգաց, բարկութեամբ ասուած և հրամայական շեշտ կրող այդ խօսքերը և խէթ-խէթ ուսուցչին նայեց:

—Հ'ըմ... արեց նա—ինչ ա ըլել... ինչի՞, բա դու խուլ խօ չես. չես տեսնում որ էդ սալախանաները (սրիկաներ) էս ա մէկ շաբաթ՝ սաղ օրը, գիշերը, զուռնան առաջները քցած, գինին ջրի պէս խմելով, տաղ ասելով՝ հոգիներս հանեցին...

—Յանի դա քե՞զ ինչ. աւելի բարկացաւ վարժապետը—կարաս դո՛ւ էլ արա, ռի ա ձեռքդ բռնել... Էդ էր, դրա՞ համար էիր փրփրել... Տեսնո՞ւմ էք, ա խալիւր, հիմիկանց դէնը առանց քեօխվի իրաւունքի՝ քէֆ անելն արգելուած ա... վեր, վեր կաց գնա քնի... շաշ...

Ասաց, արհամարհաբար թևերը շարժեց, ճղեց բազմութիւնը և գնաց դարձեալ իր «տաման» շարունակելու:

II

Մութն սկսում էր կոխել այդ միջոցին: Երեք խա-

նութներում էլ ճրագները վառել էին, իսկ բազմութիւնը աւելանում էր հրապարակի վրայ: Երևում էին օտար գիւղացիներ էլ, որոնք հիւր էին այդտեղ:

Աւելի շատ, բնականաբար, Գալօի «մագազինի» առաջն էին գալիս կիտուում: Որովհետեւ, չնայելով որ վարժապետի կտրուկ վարմունքն ու խիստ շեշտերով ծաղրը յանկարծակիի էր բերել քեօխվին, սակայն նա բոռն կատաղութիւնից մի բոպէ կարկամած մնալուց յետոյ, մէկէն ոստնեց, նախ մի քայլ արաւ դէպի վարժապետի կողմը, ապա դարձաւ, իրանը ետ ծռեց, ոտները վրայ լարուեց, բռունցքով մի հարուած տուաւ կարտուղին և ճշաց:

—Ո՞նց թէ «շաշ»... հնց թէ՛ «գնա քնի»... բա ես մարդ չեմ թէ պրատակող... ցէպս, ցէպս ո՞ր դի ա...

—Հա՛-հա՛-հա՛... քրքշաց Գալօն—այ թէ զլեցին քեզ հա, քեօխվա... Ա՛րի, ա՛րի նստիր... Տօ դու ո՛ւր ես նեղանում, որ ջահիլները քէֆի են ու քեզ չեն կանչել...

—Ախր էդ չի է՛է, Գալօ ամի, համարձակուեց միշամտել գզիրը—է՛դ չի... Ո՞վ ա նրանց բան ասում...

—Ձէնդ կտրի լպստած... քու ի՞նչ բանն ա. կանչեց քեօխվէն—թող հլա մէ տեսնանք էն ո՞ր հարամդադէն էր ինձ «շաշ» ասողը... վարժապետ ես, ի՞նչ զահրումար ես, հլա մէկ դէսն արի...

—Դէ՛, ձէ՛նդ, ձէ՛նդ... կանչեց կանացի ձայնով սիւնի մօտ կանգնած մի կարճահասակ ծերունի—տեղդ վեր ընկի, քու բերնին չի ընկել տէրութեան վարժապետին...

—Էդ ո՞վ ա, էդ ո՞ր...

—Ես եմ... վարժապետի հէըն ա... տեսնում ես էս չոմաղը... բան ունես՝ ասա... բաս որ դու շաշ չըլես, քու ի՞նչ բանն ա թէ մեր ջահիլները, մեր զոնաղիները քէֆ են անում, զուռնա ածում, ես գինի խմում...

—Փիէ, փիէ... ոտքի ելաւ Զաւաղը,—Սաղ հիրակոսենց ջինսը ուզում էք վրայ տալ մեզ:

—Ա՛խ խալիւր, ձայնը բարձրացրեց վերջապէս գգիւրը—մէկ թողէք ես պատմեմ է՛է... ասը քէֆի բան չի... գիշերուան դարառւլի համար ա, դարառւլի...

—Ո՞նց... դարառւլի... ի՞նչի... ի՞նչ կայ...

Ամեն կողմից հարցեր տեղացին, ամենքը խառնուեցին իրար: Ջաւադը վէճի բռնուեց Կիրակոսինց ցեղից Յաբէթ աղի տղայի հետ և այն էլ թունդ վէճի, որովհետև երկուսն էլ կոկորդ պատռելու չափ գոռում էին. Խողերան փափախը երերցնելով՝ ճգնում էր խօսք հասկացնել խոնուող և շրջանը քանդող գիւղացիներին, ալիւրոտ Ջաբէն, մարդ չէր հասկանում թէ ի՞նչու էր աղաղակում կարմրամազ Սմբատի ականջն ի վեր. երկարավիզ Դէվօն էլ, վիզն ածիլած պայտար Խէչօի դէմքի մօտ լարուած՝ յամառ կերպով ճչում էր ինչ որ անհասկանալի բառեր...

Մի խօսքով, մի այնպիսի խառնուրդ աղաղակների, ձայնի զանազան ելեէջների, որ շներն անգամ սկսեցին հաջել ամէն կողմից: Վարժապետն ու հրէան միայն անդդուելի, թէև դադարել էին խաղալուց, բայց նստած մնացին. այլ և Արշակը, որ իր ո՛չ կանգնած դիրքը փոխեց, ո՛չ էլ դէմքի անտարբեր հայեացքը:

Եւ այդ տեւեց երկար: Միմեանց չը հասկանալը կարծես սլայման էր դրուած, իսկ աղաղակելը՝ միակ խօսակցութեան և վէճի ձև: Սակայն քիչ-քիչ ճշացողներ թիւը, նուազեց և նրանց միջից դարձեալ դուրս նետուեց քեօխլի ձայնը որ գոռում էր.

—Տօ խեղդելո՛ւ էք... բաս դարառւլ չըլի՞, բաս դեղը առանց դարառւլի մնայ...

—Ինչի՞, նրա դէմը կտրեց մէկը—բա ուրիշի չը տեսար, որ երկու անգամ իրար վրայ նրան ես ղրկում...

—Հա՛ տօ... կանչեց մի երկրորդը—հարուստներին թողնում ա ու աղքատների ջանին ընկնում...

—Դէ՛ Դոնց անենք, քեօխլէն ի՞նչ անի, պաշտպանեց քեօխլին Դէվօն՝ չարախնդաց—ոչ ոք չի գնում... համ էլ ի՞նչի գուռնա ածի Ղազարը...

—Պատի գնայ, բան, պնդում էր Զաքէն—հերթը իրան ա ընկել։ Էլ ինչանցու ա քեօխվէն... հրամայում ա, պիտի կատարես...

—Ըստեղ մտիկ տու, ըստեղ, քեօխվա, նետուեց դէպի Թորոսը՝ պայտար խէչօն և երկար վզով գլուխը քիչ մնաց կոխէր տանուտէրի բաց բերանը—եանի քիչ ա պատահել որ հէնց ըտէնց չեն գնացել... եա թէ չէ՝ գնացել էլ են, միջնելու պէս փախել են ու տները մտել, հըր...

—Դրո՛ւստ ա ասում խէչօն, վրայ բերեց Սմբատը —էլ դրա համար ո՛ւր էք էսքան դալմադալ քցել... ուրիշը դրէ՞ք՝ ու պրծաւ գնաց...

—Ո՞նց կրլի, գոռաց այն կողմից Զաւադը—հերթը նրանն ա, նա էլ պտի գնայ... կամրայ գուռնէն քեօքի ու գեղի հարսներին դուրս թափի... շան տղերքը... սալախանաներ... կատաղել են, գինին ջրի պէս են վեր ածում...

Այդ միջոցին գգիրը, որ մի կողմը քաշուել՝ երկար փայտը ձեռքին, սրան-նրան էր յորդորում հանդարտելու հեռուից, —յանկարծ ուտնեց դէպի մի երիտասարդ, բռնեց նրա թևիցն ու ձայնեց.

—Հրէս ա, քեօխվա, բռնել եմ մէկին... հէնց սա էր որ հիւջաթ էր անում թէ Ղազարին չեն թողալ, թէ հերթը նրանը չի... հէնց սա ա...

—Հա... Թռաւ դէպի նա քեօխվէն—էս շան տղան... Հլա մէկ դէնը կացէք տեսնենք էտ ո՞վ ա, որ քեօխվի հրամանին դէմ ա կանգնում... Դու ո՞վ ես, ա՛ շան տղայ...

Երիտասարդը օտարական էր։ Ապշած այդ յարձակումից, մի ըռպէ շուարած՝ լուռ մնաց, յետոյ ասաց զրգուռած զայրոյթով.

—Ի՞նչ ես ուէխդ ցրիւ տալիս. չի՞ ւլի որ քիչ քաղաքավարի խօսաս... Հա՛, հէնց ես էի ասողը...

—Ի՞նչի՞ տօ, շա՛ն թուլա... Դու ո՞վ ես, ի՞նչ մարդ ես ըստեղ. տեսնամ մէկ պասպորտդ...

— Քարկողցի եմ. յետոյ...

— Տօ բա դուք մեր գեղն էք եկել որ լոթութիւն անէք... տօ բա ես մեռած եմ ըստեղ, որ թողամ սաղ շաբաթ զուռնէն առաջներդ քցէք...

— Ասելիքդ ասա՛... միջահատեց խստութեամբ երիտասարդը:

— Չոռ ու ցա՛ւ ասեմ, իշի տղայ... ձայնը բարձրա-
րեց քէօխվէն—դու ի՞նչ ես, ի՞նչ հօրս ցաւն ես, որ
համարձակուամ ես գլխիւ երեսին զինի շալաւել, փա-
փախին դմփացնել...

— Ձէ, քէօխվա, միջամտեց գլխիւ—սա չէր թա-
փողը... սա հէնց ընէնց, խօսքով...

— Դու սո՛ւ, հարամզա՛դա, մտրակը բարձրացրեց
նրա վրայ քէօխվէն—երբ քէօխվէդ խօսում ա դու
ձէնդ կտրի... Հը՞, ադա՛—դարձաւ նա երիտասարդին—
ասա տեսնանք, դու ո՛ւմ շունն ես որ սաղ շաբաթ դա-
մադալը քցել ես գեղը, հլա քէօխվի հրամանին էլ դէմ
ես դնում...

— Քէօխվա՛ կանչեց այն կողմից մի երկարահա-
սակ ծերունի—ա՛յ տղայ, ըտէնց բիաբուռ խօսքերով
կը խօսան զոնաղի հետ... ի՞նչի քաղաքավարի, մարդա-
վարի չես խօսում, ո՛րդի...

Քէօխվէն բարկացաւ, բռնն շարժմամբ դարձաւ
դէպի ձայնի կողմը և կանչեց զայրագին.

— Տօ ձե՛զ ինչ, դուք ի՞նչ գործ ունէք իմ դատաս-
տանի մէջը... Դոնադս որն ա... Դոնաղը եկել ա որ
մարդավարի պահի իրան, թէ՛ զուռնէն առաջը քցած,
զինու բութիլիէն խտտած՝ գեղի քուչէքովը պտուտ տայ
ու մեր ջահիրներին էլ գժուացնի, իմ հրամաններին
դէմ դնի, գլխիւն թակի... հը՞, ա՛ շան թուլա, խօսա
տեսնանք, դու ի՞նչացու ես որ...

— Քէօխվա՛, մէջ մտաւ Գալօն—եանի հերթը դը-
րուտ Դադարինն ա, թէ չէ հէնց ընենց, ուզում ես
ջահիրների քէֆը խափանես՝ ընտո՛ւր նրանց զուռնաչուն
խլում ես... արի՛ դրուստն ասա, դո՛ւ քո Աստուածը...

Գալօն հարուստ, հետևապէս աղղեցիկ մարդ էր։ Թորոսը շատ էլ ուզում էր մի լաւ հայհոյի նրան, ուզում էր մի լաւ «շշպուել» նրա հոգին լուսաբանող այդ կաշաղակային ծերունուն, բայց մտածելով հետեանքի մասին, կուտակուող կատաղութիւնը զսպեց և ասաց բարկութեամբ.

—Տօ բաս էլ ինչնցու քեօխվա էք դրել ինձ, որ իմ ձեռքումս չըլի դարաւուլ նշանակելը։

—Դրո՛ւստ ա. քո ձեռքումն ա, առարկեց Գալօն ժպիտը դէմքին—բայց հերթը Ղաղա՛րինն ա... Արի դըրուստը խօսա, ախպէր... Ասենք բարկացել ես, որ էս ա մի շաբաթ քէֆ են անում ու սկի քեզ մարդատեղ էլա չեն դնում—կանչեն մի ստաքան գինի խմացնեն... Ի հարկէ, դա լաւ չի, ամօթ ա նրանց համար, բայց դէ, շտի՛լ են, բախշիր...

—Ինչե՛ր էք ասում, ինչե՛ր... աղաղակեց քեօխվէն, կեղծ վիրաւորուած ցոյց տալով իրան—ես նրանց գինուն եմ հասրաթ. գինի որ ուզենամ՝ չեմ կարալ ձի հեծացնել ու վլաղիմիրովկից բերել տալ... Ասում եմ հերթը հէնց նրանն ա որ կայ, նրա՛նն ա...

—Էդ բա ինչի՞ հէնց ուժդ աղքատներին ա պատում, մէջ մտաւ երիտասարդ հիւրը—Ղաղա՛րն ասում էր որ հերթը իրանը չի ու ձեռ—հէնց Սարօենց Մուրաղինն ա...

Քեօխվէն այլեւ զսպել չկարողացաւ իրան և ամբողջ գայլոյթը դուրս թափեց հիւրի վրայ, մանաւանդ որ երեւան էր հանուում իր կողմնապահութիւնը։

Մի քայլ առաջ նետուեց և առանց այլայլութեան մտրակը շառաչեցնելով՝ ուժգնութեամբ իջեցրեց երիտասարդի մէջքին։

—Շա՛ն տղա՛յ, քե՛զ ա մնացել խօսա՛լը... Ը՛հր քեզ...

Իսկոյն դրան հետեւեցին աղաղակներ, հիւրը նետուեց դէպի քեօխվէն՝ բռունցքները բարձրացրած, մարդիկ խառնուեցին իրար, ու մի քանի բոպէ ճիչ, աղմուկ, շարժում, հայհոյանք խլացրին ամեն այլ ձայն։

Այս անգամ վարժապետն ու հրէան վագեցին դէպի խառնուրդը, մինչև իսկ Արշակը թողեց խանութի շէմքը և մտաւ կռուողներէ մէջ:

Երիտասարդ Քարկողցին սաստիկ կատաղած՝ ճըգնում էր իրեն բռնողներին և յորդորողներին դէն հրել և հասնել քեօխմին: Իսկ սա, մէկէն կարծես սթափուած՝ ետ էր քաշուել և թոյլ էր տալիս որ եղբայրն ու այլ գիւղացիք նախ խլէին ձեռքից մտրակը, ապա յորդորանքով ու համոզելով՝ տանէին մինչև իրանց խանութը, որովհետև Կիրակոսենց ցեղի մարդիկ վրդովուած՝ ձայները բարձրացնում էին:

Քարկողցին կոյր Մարտիրոսի ազգականներէց էր. հետևապէս բոլոր ներկայ եղող Կիրակոսեանները պաշտպանութեան ելան: Վարժապետի հայրը իր կանացի ձայնով սկսեց ճշալ, Գալօն կաշաղակային աղմուկը մեծացրեց, Յարէթ աղայի որդին ջանաց կտրել Զաւադի դէմը, իսկ սա, թշուառ կաղլիկը, լըջօրէն վախեցած՝ գոռում էր ու հայհոյում անխտիր, առանց հասցէի...

Մինչ այդ, Խոլերան դուրս սպրտեց և տուն գնաց ալիւրոտ Զաքէն, կարմրամազ Սմբատը և գոռնաչի Համօն՝ միմեանց դէմ եկած՝ բարձրաձայն գոռում էին, որ քեօխման անիրաւ էր, որ նա իրաւունք չ'ունէր խփելու, իսկ մի երկարահասակ ծերունի—Ոսկանենց Յարութիւնը—իր խրոխտ ձայնով կանչում էր թէ այդպէս էլ պէտք էր և թէ չպէտք էր թողնել որ զանազան «լութի-փոթիներ» գային գիւղի մէջ աղմուկ հանելու, հնազանդութիւնը վերացնելու օրինակը տալու...

Վարժապետն էլ խօսում էր, բայց նրա ձայնը չէր լսում ժխորի և աղմուկի մէջ: Հրէան լուռ էր—ըստ երևոյթին սովոր՝ այդպիսի տեսարանների:

Արքած տանուտէրին յաջողել էին վերջապէս իր խանութի առաջը հասցնել, ուր նա, նստարանի վրայ ընկած, դեռ կոտորուել չէր կամենում, շարունակում էր հայհոյել, պնդել որ քիչ էր տուած ծեծը և որ դեռ մըտադիր էր բոլորին էլ իր «ղամշու համը ցոյց տալ»...

—Շան թուլաներ... ասում էր նա—մագամ ան-
տէր ա էս գեղը, որ դուք գաք ու լոթութեան տաք
ձեզ... մագամ ես մեղել եմ... Իշի լակոտներ, ըսէնց
հա... հմի գնացէք ու տենանք հնց էք քէֆ անում...

III

Քարկողցի ծեծ ուտողին իսկոյն շրջապատեցին և
գրեթէ գոռով, քաշէքաշ հանեցին հրապարակից, համո-
զելով լինէր կամ աղաչանքով՝ անցկացրին առուից և
հասցրին ու ներս ձգեցին կոյր Մարտիրոսի տունը:

Այնտեղ էր նա հիւր: Սաստիկ զայրացած, չկարո-
ղանալով կատաղութիւնը թափել մէկի վրայ, անզօր՝ ի-
րան համոզողների դէմը և փակողների յորդորներից, խռ-
պոտութեան հասած ձայնով աղաղակում էր անընդհատ...

—Աստուած սիրողը բաց թողնի ինձ... Թողէք զը-
նամ ես նրա ջանդակը փռեմ մէկ... ինձ ծեծել... առ
թողէք է, ես կը տրաքեմ հիմի... բա դուք Աստուած
չունէք, բա ինձ սպանել էք ուզում... Թողէք ասում
եմ է է...

Ու ամէն ճիգ, ամէն ոյժ գործ էր դնում իրան
բռնողներին ազատուելու և ետ դառնալու դէպի հրա-
պարակը: Կռնում, քար էր վերցնում, սպառնում էր
շան պէս սատկացնել քեօխվին, աղաչում էր բաց թող-
նել... մինչև իսկ կատաղութիւնից արտասուել սկսեց...
բայց նրան յորդորող գիւղացիք շատ լաւ գգալով թէ
ինչ պիտի լինէր հետևանքը, եթէ արգելք չլինէին—ա-
ւելի ոյժով հրեցին—հրմշակեցին նրան, ներս ձգեցին և
դռները փակեցին:

Հուրը հասել էր գետեզրում եղած նրա ընկերնե-
րին և այժմ թէ՛ գոռնաչին և թէ՛ քէֆ անողները յուզ-
ուած ու զայրացած՝ մի առ մի հասնում էին ու ներս
լցւում:

—Սարգիս, քեզ մատաղ... գրեթէ գրկել՝ հանդար-
տեցնում էր երիտասարդին՝ կոյրի կինը—դադէտ առնեմ,

հանդարտիր, հլա մէկ նստի, թող... փորձանք կը հանես...

—Տօ թողէք է է... կանչում էր անդադար Սարգիսը—Խնչի, նա համ շունն ա որ ինձ խփի... թողէք զնամ փորը թափեմ. բա ես Գարկոյցի ըլեմ, Շուշանենց հարապետի տղան ու դամ Դուզան ծեծ ուտեմ Սարօենց շան ձեռքիցը...

—Սարգիս, ա Սարգիս... կանչեց իր թախտի վրայից կոյր Մարտիրոսը, որին շտապել էին պատմել եղածը—հլա մէկ դէսն արի... ադա մէկ ձէններդ կտրէք տենամ է է... մէկ դէսը բերէք դրան... Այ տղայ, դու չէ որ խելօք տղայ էիր, էս լինչ ա ըլել քեզ... հլա մէկ ըստեղ արի՝ կողքիս նստի...

Բայց հիւ էր լսողը։ Սարգիսը քանի զնում՝ կատաղում էր. անձնասիրութիւնը խորապէս վիրաւորուած էր. ոչինչ չէր լռեցնում նրան. գոռալուց ձայնը կտրուում էր, իրան բռնողների ձեռքից ազատուելու ջանքը յուսահատ կռուի հասցրած՝ դէն էր շարտում տանտիկնոջ, հարսին, նոյն իսկ աղջկան՝ դէպի որը նա անտարբեր չէր։

—Պաի սպանեմ, հւր ա դամէս... ես Գարկոյցի ըլեմ ու մէկ քոսոտ թորոսից ծեծ ուտեմ...

—Սարգիս, ճգնում էր հանդարտեցնել նրան տանուտիրոջ աղջիկը, բռնած երիտասարդի ձեռքը—Սարգիս, քեզ մատաղ... բաս դու սկի մեզ չես սիրում... հանդարտիր։

Ճշմարիտ է, աղջկայ հպումը և սիրալիր աղաչանքը ազդում էր երիտասարդին, բայց ծեծ կերած, խայտառակուած և այն էլ անպատասխան թողած...

—Տօ գոնէ մի հատ էլ ես խփէի, նամարդներ... կանչում էր նա—բա ես պատիւ չունեմ... Ասա, Սարգարիտ, որ ասում ես թէ հանդարտեմ, բա դու կը մարսես որ Սարգսին դամչիով ծեծեն շան նման ու նա սուս կենայ...

—Այ տղայ Սարգիս... ձայնում էր կոյրը—փիէ...

տօ էդ ի՞նչ էլաւ քեզ, խօ չը գժուեցիր... դէսը բերէք դրան... տօ գինի բերէք... ուր ա գուռնան, Ղազարին կանչէք ըստեղ... աղջի, Մարգարիտ, գնա Արամին ձէն տուր ըստեղ...

—Ըստեղ են, հայրիկ, Ղազարն էլ ա ըստեղ...

—Այ տղայ մէ գուռնէն ածէք շուտ է է... փիէ, ի՞նչ էք թողնում խեղճ տղան ինքն-իրան սպանի...

Նախադաւթից, ուր կատարւում էր այդ ճնշող տեսարանը, վերջապէս յաջողուեց ներս բերել երիտասարդին և կոյրի նստած մեծ թախտի ծայրին նստեցնել։ Եւ այդ՝ յաջողուեց Մարգարիտին, որ վճռականօրէն, իր ուժեղ բազումներով գրկեց երիտասարդին, իր ժպիտներով և հպումով մեղմացրեց նրան, քաջեց ներս և երբ նստեցրել էր, ձեռքը իր ձեռքի մէջն առաւ ու չթողեց որ շարժուէր։

Առիւծը մեղմանում էր, թէև կուրծքը եղնում-իջնում էր, կոկորդից խռպոտ մոնչիւններ էր արձակում և երբեմն ճգնում էր ձեռքը նոյն իսկ Մարգարիտի ձեռքիցն ազատել և գնալ ջախջախելու «քոսոտ շանը»։

—Այ տղայ, խօսեց մեղմութեամբ կոյրը—բա ըսէնց բան կ'ըլի. դու խօ երեսայ չես. ի՞նչ ես գժուել ու կատողել... տօ ջհաննամը թէ մի հարբած շուռ կծել ա քեզ. դու նրա հախիցը գալը ինձ թող. ես էգուց մէկ քեօխվա շինեմ նրան, որ էլ չմոռանայ... Զուռնան ի՞նչի չէք փչում, տղերք... Գինի բերէք, ուր էք քէֆներդ խարաբ անում... հէրն անիծեմ քեաչալ թորոսի, մէ ընէնց քէֆը զեցէք, որ սաղ Սարօենց թաղը ժայ գայ... Աղջի Մարգարիտ, որտեղ ես...

—Ըստի եմ, հայրիկ...

—Դէ ասա սեղանը քցեն, պանիր-բան բերէք ու ըստեղ հիմի քէֆը սկսենք...

—Ձէ, ամի, խօսեց երիտասարդը հեկուով—չէ, ես մինչև նրան մի լաւ չը ջարդեմ՝ չեմ հանգստանայ... Հէրա ի՞նչ կասի թէ լսեց որ Սարօյենց թորոսը, էն քնծոտ

Թորոսը ինձ դամչիով ծեծեց ու ես սկի մէկ մնառովս էլա՝ չը կպայ նրան...

—Տօ սուս է մէկ, ասաց կոյրը—հօրդ ես բանի էութիւնը կը պատմեմ... ախր հոնց կ'ըլէր, քեօխվա ա մարդը, մէկ էլ տեսար պրիստաւ—զադ... Հլա մէկ կաց լուսանայ ու տե՛նանք թէ ինչի՞ ա խփել, ի՞նչ իրաւունքով... Դու քու քէֆդ տես, ես էս ա մէկ կերթամ դուքաները ու կ'իմանամ, թէ էն շունն էլ ընդի էլաւ՝ հախիցը կը դամ... Այ տղայ, Արամ, Ղազարն ո՞ւր ա, ինչի՞ չէք զուռնան փչում... փչէք որդի, փչէք ու քէֆներդ շարունակէք...

Ղազարը—զուռնաչին, որ պատի տակ գունատ կանգնած մնացել էր զուռնան ձեռքին, գլուխը թափահարեց ու ասաց.

—Չէ, դարաուլի են կանչել, պիտի գնամ, թէ չէ քեօխվէն հոգիս կը հանի թակելով... առանց էն էլ հլա տեսնանք քանի՞ դամչի եմ ուտելու:

—Ո՞նց... ոստնեց տեղիցը Սարգիսը—ես շա՛ն ծիծ կերած ըլեմ՝ թէ քեզ թողամ գնաս... բա հերթը քոնն ա, տօ, բա աշկարայ չի՞, որ նա մեր քէֆը խառնելու համար ա քեզ դարաուլ կանչում...

—Սարգիս, սեղմեց ձեռքը և ստիպեց նստելու Մարգարիտը—հանդարտու՛մ, հերիք ա...

—Փիէ՛... ձայնեց կոյրը—էդ հոնց բան ա, հլա կացէ՛ք... Մէկ դէ՛սն արի, Ղազար—ինչի՞, հերթը քո՞նը չի...

—Չէ՛, ամի՛. ես անցած շաբթու գնացի. հերթը էսօր Սարօհնց Մուրադինն ա, Սուրէնինն ու Փիլոսինը... էլ չեմ իմանում թէ ինչի՞ ա քեօխվէն ինձ նշանակել... կարելի ա Մուրադը գեղումը չի... ըսէնց մէկ բան կըլի գգիւրին ղրկեց թէ հալբա՛թ պիտի գաս... Քեօխվա ա, ի՞նչ ասէի, ես ուզում ի գնալ, ամա տղերքը չը թողին...

—Ադա էդ ի՞նչ էք ասում, ճչաց կոյրը—վա՛յ ես նըրանց հօր... ըսէնց էլ անիրաւութիւն կըլի... անպատ-

ճառ նախանձում ա, ու կամենում ա ձեր քէֆը խարար անի... Ձը գնաս, ու համ էլ զուռնէդ քեօքի՛ր շուռ, մէկ լաւ քէֆ արէք, ես դրանց անիրաւ հոգին... ինչի՛, ալան-թալան ա, մենակ քեասիւքներին ա տեսել... զուռնէդ քեօքի՛ր, շուղաբը ես կը տամ...

Հագարը պահ մի շուարած մնաց, յետոյ վճռականօրէն գլուխը ցնցեց, զուռնէն բերնին տարաւ ու աւաց.

— Զհաննամը, ինչ ուզում ա, թող ըլի...

Ժպտեց, և յիրաւի, զուռնէն այնպէս զլեց, որ խկոյն տուռը դլրդաց, ամէն դէմքի վրայ ժպիտ երևաց և ձայնը մինչև հրապարակ հասաւ:

Իսկոյն գինին էլ եկաւ մէջ տեղ, աշխուժութիւնը տիրեց ամենքին, հարսները սեղան շինեցին, Կիրակոսնեց ջահիլները մի առ մի ներս լցուեցին և քիչ յետոյ խումբն ամբողջ վերակազմուած՝ սկսեց մի աշխոյժ պար սենեակում, մինչ դըսումը, տանիքների, քարակոյտների և գերանների վրայ հաւաքւում էին մօտակայ բոլոր տներից կանայք և մանուկներ՝ հանդիսատես լինելու գուարճութեան:

Հինգ բոպէից յետոյ, չը գիտեմ որի նախաձեռնութեամբ, մի սեղան դուրս բերուեց դռան առաջ, ապա մի լապտեր վառուեց քաղաքացիների պատշգամբում, և հուսկ ուրեմն, հանդիսատեսները մօտեցան մի մեծ շրջան կազմելու, որի կեդրոնը մտան միմեանց ձեռքիցը բռնած երիտասարդները և սկսեցին մեծ շրջապար:

Հապտերի լոյսը աղօտ լուսաւորում էր այդ բոլորը: Պարողները ոստոստում էին, գիւղի աղջիկները մօտ էին դալիս, յետոյ, քաղաքացիք էլ աթոռներ իջեցնելով՝ նստան, աւելացաւ և մի թմբկահար, բազմութիւնը շատացաւ, գիւղի հրապարակը սկսեց այստեղ դատարկուել և գիշերուայ խոր լուութեան մէջ երաշտութեան ու գուարթ կանչերի ձայնը սփռւում էր գիւղի մինչև ամենավերջին ծայրը:

Իսկ Զաւադը, որը մնացել էր խանութի առաջ, ա-

ւելի կատաղած՝ կարտուզը պինդ կոխեց գլխին ու մըր-
մըռաց.

—Շան տղերքը... Մարանի տան կողքին են սարքել
հիմի քէֆը!...

Եւ յիշաւի, Սուքիասենց տունը հեռու չէր. Թարսի
պէս էլ հէնց ինքը «հրեղէն» Մարանը, կտուրից կտուր
անցնելով՝ մի քանի հարսներէ հետ եկել էր միանալու
հանդիսատեսներին և քիչ յետոյ էլ՝ պարողներին...

IV

Վարժապետը և ո՛չ իսկ շարժում գործեց, երբ քեօխ-
վային հրելով-հրմշտկելով՝ ստիպեցին նստել նրա բռնած
նստարանի վրայ, ճիշտ կողքին:

Ո՛չ միայն չը խօսեց, այլև ճգնեց սառը կերպա-
րանք ստանալու և պապիրոսը բերնին՝ մէջքը դէմ տու-
աւ պատին ու անշարժ մնաց: Զգաց որ քեօխվէն իր
հետ էր սկսելու այժմ, բայց զսպեց իրան և սպասեց
տեսնելու թէ ի՞նչ կը լինէր:

Գալօի խանութի առջևից գիւղացիք անցան քեօխ-
վի առաջը շրջան կազմելու: Հրէան անհետացել էր. Զա-
ւազը բռնեց նրա տեղը և վարժապետը, արձանի նման
անշարժ, գտնուեց երկու եղբայրների մէջտեղը:

Քեօխվան նախ մի քանի ըռպէ շարունակեց էլի
մտրակուողի և գիւղը եկած «սալախանաների» հասցէին
ազտոտ հայհոյանքներ ուղղել, յետոյ հետզհետէ ձայնը
իջեցրեց, լսելով յորդորներին՝ հանդարտուեց և նոր մի-
այն նկատեց, որ նստել էր վարժապետի կողքին:

Դարձաւ և մի ըռպէ նրան նայեց լուռ: Վարժապետը
սառնադէմ, անշարժ, ծուխի մի սլնակ միայն դուրս
թողեց բերնիցը դէպի նա: Քեօխվէն կատաղեց, շուռ
եկաւ և զրգռուած ձայնով ասաց.

—Հմի գանք քեզ, վարժապետ... էդ եանի ինչի՞
դու մէջ ընկար, ինձ էլ ուշուցի կապեցիր. էլ «շաշ»
էլ «գնա քնի»... Հը, ես քեզ ի՞նչ էի արել...

— Ոչինչ, արեց ուսուցիչը և ծուխի մի ուրիշ քուլա էլ արձակեց դէպի նա:

— Փիէ... բացազանչեց քեօխվան—ծուխի ճանապարհ չկայ, որ երեսիս ես շարտում...
— Նրեսդ որ չմօտեցնես՝ նա դէնը կերթայ:

— Հազըր դու գլուխդ շուռ տան...
— Ըսէնց էլ լաւ ա. թէ ուզում ես ծուխը դրա քեզ

չգայ՝ քիչ դէնը նստի:

— Թարսուել ես, խնչը... քէֆդ տեղը չի...
— Յա-տօ, քո քէֆը լաւ տեղն ա:

— Ձի խմել էսօր, ընդհւր ըտէնց ա վարժապետը, նկատեց ծաղրօրէն Ջաւադը:

— Ես ամէն վախտ լակել չգիտեմ, ջանաց գսպել իրան վարժապետը և շարունակեց անընդհատ ծուխ ժայթքել բերնիցը— Ըլի՛ կը խմեմ, չ'ելաւ՝ դեղը ոտքի չեմ հանի, թէ ի՞նչ ա՛ խմելու զադ չունեմ...

— Ընչի, տաքացաւ քեօխվէն— ես խմելու համար էր որ բարկացել էի:

— Հա, խմելու համար: Քեզ չէին կանչել՝ ընդուր էլ դալմադալը քցել էիր, հլա դամչի էլ շարժեցիր... Տե՛նանք էգուց ի՞նչ պատասխան կը տաս ծեծուողին:

Քեօխվէն բորբոքուեց:

— Տօ շատ լաւ եմ արել, բացազանչեց նա— հլա էն քիչ էր. հրէս գնալու եմ դիփուճանց կաշին պլոկեմ դամչիովս, գեղիցը դուրս քշեմ... Քո բերնին չի ընկել ինձ չթողալը...

— Կը թողամ, ինչի չէ... Գնա, որ մի լաւ դնքսեն քեզ ընտեղ ու ճամփու քցեն:

— Ի՞նձ, ի՞նձ դնքսեն... տենանք էն որ շունը կը համարձակուի... Հրէս գնում եմ. ուր ա դամչիս...

Ու ոտքի ելաւ:

— Դէ լաւ, Թորոս, համոզեց նրան մի գիւղացի— դու էլ, վարժապետ, ուր ես թաղադան զլում դրան:

— Փիէ, շարունակեց քեօխվան— ըստո՛ւր մտիկ տուէք է է... ասում ա՛ կը դմիեն... Տօ էն որ շունն ա, որ

շուռաթ կանի... Դո՛ւ, քո ջիւնսը...

—Ջնսիս հանգիստ թող, ասաց վարժապետը—
ձեռքերդ կը վառուեն...

—Ձեռքերս վառողը տես, գռուաց տանուտէրը—դէ-
նը կացէք տենանք, ա՛ խալիւր... սո՛ ինչ ա ուզում
ինձնից... Դու հլա մէկ տես քեզ ոնց եմ քաշ տալիս
պրիստաւի մօտ, որ ինձ ուշուենց տուիր...

—Ադա՛, կանչեց վարժապետը ծիծաղով—բերնիցդ
մինչև ականջներդ քանի՞ գեազ ա... բաս դու քո ու-
շունցները սկի չլսեցիր...

—Ես քեօխվա եմ, դո՛ւ ինչ ես...

Այստեղ այլ ևս չկարողացաւ զսպել իրան վարժա-
պետը. շարժուեց, մէկէն պապիրոսը նետեց, ոստնեց
նստարանից ցած, դարձաւ, գլուխը մօտեցրեց քեօխվին
և գոչեց նրա երեսն ի վեր.

—Ա՛, շան տղայ, եանի շատ ես խօսալու, եանի հլա
շատ ես գեղի գլխին օյիններ սարքելու...

Յետոյ, չթողնելով քեօխվին խօսելու, դարձաւ
գիւղացիներին և աղաղակեց.

—Ըստեղ մտիկ տուէք, ա՛ խալիւր. էս շաշը կար-
ծում ա՛ թէ ինքը որ քեօխվա էլաւ՝ իրաւունք ունի
բերանը ցրիւ տալու, ում ասես՝ դամշի ուտացնելու.
մենք էլ է՛ն ա, պտի մէջքներս դէմ տանք անսաս, բե-
րաններս փակենք, հլա մէկ ձեռն էլ պաչենք... Ո՞նց
չէ... Տօ ախմախ, որ էգուց էդ Քարկողջին գնայ պը-
րիստաւին զանգատուի՝ թէ դու անիրաւ տեղը ծեծել
ես իրան ու ես էլ վկայ դառնամ—ի՛նչ շուղար
կը տաս. կ'ասես քեօխվա ես, ընդո՛ւր ծեծեցիր...
Հլա կաց մէկ... Համ էլ դու ընչացո՛ւ ես, քեօխվէն
եղած տեղը դու ո՞վ ես, որ կրակում ես գեղը... Ա՛,
խալիւր, ինչի՞ չենք էս շան տղի ձեռիցը ցէպը առ-
նում ու խակական քեօխվի ձեռքը տալիս, որ սա ըսէնց
լըբանայ, մարդ թանկի...

Այնքան արագ, այնքան միմեանց վրայ և հետզհե-
տէ ձայնը բարձրացնելով այս բոլորն ասաց վարժապե-

տը, որ քեօնվէն կատաղութիւնից դողում, շատ էլ ուզում էր պատասխանել, բայց միմիայն կակազեց, խռպոտ մոնչիւններ արձակեց և միջոց չգտաւ առարկելու:

Վարժապետն էլ խօսեց... Գիտէր որ, ինչպէս պետական պաշտօնեայի (պետական դպրոցի ուսուցիչ էր ախր), քեօնվէն իր վրայ ձեռք բարձրացնել չէր կարող: Այդ էր պատճառը հէնց, որ նա աւելի քայլում էր դէպի ետ-ետ գնացող տանուտէրը և խօսքերով կարկտահարում նրան:

Գալօն, որդին, միւս գիւղացիք դարձեալ խոնուեցին. Զաւաղը շտապեց քաշուել դէպի խանութի դուռը:

—Տօ... փիէ... տօ... կմկմում էր քեօնվան—տօ հլա կաց մէկ էէ... ո՞նց թէ քեօնվա չեմ... ո՞նց թէ՛ ես ո՞վ եմ... ո՞նց թէ՛ շան տղայ... ցէպս առնեն ձեռքիցըս...

—Հա հէնց, գողաց աւելի բարձր՝ վարժապետը—դու պաժօշնիկ ես, դու քեօնվա չե՛ս. քեօնվէն հրէն կարնպետն ա. նա չի ետ կացել, դու ժամանակաւոր ես... Մենք քեզ էլ չենք ուզում, հերիք ա, ցէպը ետ տուր ու ռադ ըլի գլխներիցս...

—Ո՞նց, ո՞նց տօ... դու ո՞վ ես, պրիստաւ ես... փիէ... ադա Սահակ, Զաւաղ, մէկ ձիւ թամբէք գնամ պրիստաւին՝ տենանք սա ո՞նց ա ինձ պաշտօնիցս դուրս քցում, ես ո՞վ ա, որ ինձ ուշունցակոխ ա անում ըսէնց...

—Ղորդ, կանչեց Զաւաղը դռան մօտից—դու ինչացո՞ւ ես, վարժապետ, որ մէջտեղ ես ընկել:

—Ձէնք, հարամգադա... կանչեց նրա վրայ վարժապետը՝ աւելի և աւելի բարձրացնելով ձայնը—ո՞նց էք. էս սհաթիս մի թուղթ գրեմ պրիստաւին, որ քեօնվէն սաղ օրը հարբում ա ու դամչին առած՝ սրան նրան ծեծում, դալմադալը քցում, էլ դոնադ ասես, էլ վարժապետ ասես...

Քեօնվէն յիրաւի, սկսեց վախ գգալ այդ սպառնալիքից: Նա լաւ գիտէր որ վարժապետը գրել կարող էր

և որ պրիստաւը առհասարակ բարեկամ լինելով ուսուցչի հետ, կարող էր հաւատալ, քննութիւն բանալ, իրան պատասխանատուութեան տակ ձգել...

Սակայն դարձեալ զայրոյթը շատանում էր, զգալով որ հարկաւոր էր յաղթել, ճգմել գիւղի այդ ըմբոստին և չթողնել որ գործը մեծանայ:

—Վարժապետ, մէջ մտաւ մի ծերունի—դէ հերիք ա, ձեռք քաշի... դալմիտ արաւ, էլ ինչի՞ ես կատաղեցնում, քեզ խօ չխփեց մարդը...

—Կարայ որ... Նա ի՞նչ իրաւունք ունի ծեծելու անմեղ մարդկանց, հարբի ու գեղը ոտքի հանի, սրանսրան ուշուկնց տայ...

—Փիէ... կատաղութիւնից իրան կտրտում էր քեօխվէն—տօ տրաքեցի ԷԷ... տօ ձիս տուէք ԷԷ... բա ես էս բեխերս կը թրաշեմ, վարժապետ, թէ հէնց հմի չգնամ պրիստաւի մօտ ու զաղախ, եասաւուկ չըղրկեմ ետեիցդ...

Ասաց, բազմութիւնը ճղեց ու երբ մի քանի քայլ դնացել էր, դարձաւ ու շարունակեց.

—Ըսէնց բան էք տեսել... Ասում ա՛ քեօխվա չես, ինձ «ախմախ» ա ասում... վկայ ըլէք, ա խալխը... Ի՞նչ ա, ինձ ուտել էք ուզում սաղ ջնսով, բա ըստեղ իշխանութիւն չկայ... Զիս բե՛ր, Զաւա՛դ, Սահա՛կ, շա՛ն տղերք...

—Քեօխվա՛, քեօխվա... յորդորում էին մի քանի դիւղացիք—հերիք ա՛...

—Չէ, էս սհաթիս գնում եմ... Ես դրանց ցոյց կը տամ քեօխվին անպատուելը, քեօխվի կարգադրութիւնսների մէջ խառնուելը...

Ու մեծ քայլերով, սպառնալից, գնաց դէպի վեր: Վարժապետը թողեց նրան գողգողալու, իսկ ինքը դարձաւ գիւղացոց: Սկսուեց ժողորային աղմուկ, վէճ: Հարց ծագեց թէ որքան իրաւունք ունէր տանուտէրի օգնականը հրապարակօրէն մտրակելու անմեղներին: Ուսուցիչը պնդում էր, որ նա շատ էր երես առել, որ նրան

հարկաւոր էր պաշտօնից դուրս ձգել, հաշիւները պահանջել և որ այդ հաշիւները, ինքը ստոյգ տեղից գիտէր, մաքուր չէին: Նրա ցեղակիցները—Կիրակոսներ միացան նրան. Սարոյենց կողմի մարդիկ հակառակութեան ելան...

Սուր կերպարանք ստացած վիճաբանութիւնը, որ տարւում էր ժխորային աղաղակներով, մեծացաւ, դրաւեց ամենքին, սակայն վերջ ի վերջոյ կազմուեց մեծամասնութիւն և վճռուեց որ հարկաւոր է խսկական տանուտէրին խնդրել պաշտօնը ստանձնելու և Թորոսին «ռադ անելու»:

Նւ երբ միջնել էր, խանութները սկսում էին կողպել, վարժապետին յաշոդուել էր շատ կուսակիցներ շահել, որոնք որոշեցին միւս օրն ևեթ Կարապետին ստիպել կամ յանձն առնելու քեօնվութիւնը, և կամ գնալ նոր քեօնվայի ընտրութիւն պահանջել իշխանութիւնից:

Այդ բոլորից յետոյ, երիտասարդները վարժապետի հետ գնացին կոյր Մարտիրոսի բազը, ուր դեռ գունդնան փչւում էր և շրջապատը երկսեռ դարձած՝ մեծացել էր:

Միւս օրը, յիրաւի, մի եասաուլ մտաւ գիւղը և հրաման բերաւ պրիստաւից՝ գիւղաքաղաք ուղարկելու վարժապետին և կարմրամազ Սմբատին: Պարզ էր. Թորոսը անշուշտ գիշերով գնացել էր վարժապետին իբր խոովարար, մինչև իսկ իբր ֆիզան ամբաստանելու:

Յամենայն դէպս, կարմրամազ Սմբատը շատ վախեցաւ: Ոչ ոք չկարողացաւ ենթադրութիւն անել թէ նա ինչ գործ ունէր այդ խնդրում և թէ նրան ինչու պրիստաւը կանչել էր:

Միւս օրն առաւօտեան մի կառք լծեցին, Գալօի որդի Արշակն էլ, որ ապրանք ունէր առնելու, ելաւ իբր կառավար և երեքն էլ գիւղաքաղաք գնացին:

Գիւղացիք այդ օրն ամբողջ մինչև երեկոյ, յու-

զուած էին և տենդային անհամբերութեամբ սպասում էին գնացողների վերադարձին:

Երեկոյեան դէմ յանկարծ գիւղի վերևից լսուեցին երգերի և զուարթ կանչերի ձայներ, յետոյ մի կողք դղրդիւնով իջաւ և հրապարակ մտաւ:

Ի՜նչ մուտք! Բոլորը հարբել էին: Բոլորն եմ ասում, որովհետեւ գիւղաքաղաքում որքան Դուզանցիներ կային, նախ մի գինետուն մտել—լաւ կոնծել էին, լըցուել կողքը, ճանապարհին կանչւըռուել և այժմ ահա ահագին աղմուկներով գիւղ էին մտնում:

Պէտք էր ենթադրել որ յաղթական էր նրանց մուտքը: Յիրաւի, ամենից առաջ վար ցատկոյներն էին Սմբատն ու վարժապետը: Սա այնքան լաւ կոնծել էր, որ հագիւ կարողացաւ հաւասարակշռութիւնը պահպանելով համեմել Գալօի խանութի առաջ և ընկնել նստաբանի վրայ:

—Պը յորտու... գոչում էր նա—պրծաւ... Թորոսի բանը պրծաւ... պաշտի վո՛ն, մերզաւէց... պրիստաւն ասաց, հլա քիչ մնաց որ մի լաւ դնքսէր...

Սպասող գիւղացիք խռնուեցին նրա շուրջը:

—Հը՛մ... դէմքը կնճռեց Զաւադը:

—Հը... հարցրին վարժապետին գիւղացիք—պատմի՛ր, թէ ելաւ... ինչի՞ էր կանչել...

—Ֆիդա՛ն... թո՛ւք տօ... Թոթովեց վարժապետը—մեզ ֆիդան էր ասել... ըտէ՛նց հա... Թորոսը պրծա՛ւ. պրիստաւը նրան «պաշտի վո՛ն» արեց...

—Հլա մէկ պատմիր, ստիպեց նրան Գալօն:

—Քեօխվութիւնից քցեց... շարունակեց վարժապետը—հրամայեց ցէպը տիրոջը տալ, կարապետին... ըտէ՛նց հա՛...

—Տօ դըռնատ... կանչեցին գիւղացիք—բաս քեօխվութիւնից ընկաւ Թորոսը... այ արել ա հա՛...

—Ընկաւ, ընկաւ, ժպտեց վարժապետը: Գինին դէսը բերէք, տղերք... Պրիստաւը՝ թէ Վրճ, վարժապետ, խռովութիւն ես քցում...—«Ո՛չ, ձերդ ազնուութիւն,

ասում եմ, սուտ ա, Թորոսն էր հարբել ու հասնողին ծեծում էր»... Քեօնիկն թէ՛ «սուտ ա, ես հարբած չէի».
—«Ձերդ ազնւութեան, ասում եմ, հրէս հէնց հիմի էլ հարբած ա եկել ձեզ մօտ»... Պրիստաւը աչքերը ուրբեց, մօտ գնաց քեօնիկին, արաղի հոտը որ չ'առանւ...
«Պաշտօն վո՛ն, մերձաւեց» արաւ ու հրամայեց որ ցէպը կարապետին տայ... Դուրս եկանք, Խօօի դուքանումը մի լաւ քէֆ էլ արինք ու... տօ գինին դէսը բերէք է՛ք»...

Վ. Փափաղեան

* *

Նման գայլերի խմբին ամեհի,
Ձմրան գիշերին ոռնում է քամին
Եւ իմ պարտիզում—մռայլ, ամայի
Խեղճ ուռիներէս ջարդում է քամին:

Ա՛խ, մանկուց տանջուեց քու սէրը, սիրտ իմ,
Ոչ ոք չ'հասկացաւ երազդ աղուոր.
Ջուր մի՛ որոնիր սիրտ մի մտերիմ,—
Ծնունդ է հոգին յաւէրժ մենաւոր:

Հանիր քու սէրը սրտիցդ անյոյս,—
—Այդ խորթ, ապօրէ՛ն գաւալն աշխարհի,—
Քցիր այս դաժան, մութ գիշերին դուրս՝
Ցուրտ քամու բերան.— թող երթայ սառի...

Թող լայ, հեծեծայ սէրս՝ ո՛րք, անմայր.
Եւ քամին լացը նորա թող տանի
Ալէկոծ ծովեր, անապատ մի վայր,
Սակայն մարդու մօտ... երբէք չը տանի...

Ոռնում է քամին, վայում դժնդակ
Մռայլ գիշերին ձիւն-ձմերայնի.
Ա՛խ, սէրս ջարդուած ուռիների տակ
Մեռնում է մենակ.— թող երթայ մեռնի...

Ա. Դատհակեան